

Сивик О. А.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

АВТОРСЬКИЙ ОБРАЗ У КАЗКАХ В. ГАУФА Й Е. Т. А. ГОФМАНА

Статтю присвячено дослідженню авторського образу в німецькомовних казках В. Гауфа й Е. Т. А. Гофмана. У статті проаналізовано категорію образу автора з позицій адресації та реценції художнього тексту, визначено комунікативно-прагматичні механізми її участі у текстотворенні завдяки конкретним лінгвістичним засобам. Досліджено функціональні реальні засоби передачі образу автора в текстах. Представлена структура найбільш типових непрямих (імпліцитних) характеристик образу автора для текстів романтичних літературних казок. Здійснено лінгвістичний опис текстів літературних казок на підставі контекстуального методу, методу зіставлення, лексикографічного аналізу, методу симптоматичних підрахунків, методу актуального членування і компонентного аналізу. Для опрацювання всього текстового матеріалу використовувалася комплексна методика, що включає в себе елементи літературознавчого аналізу. Вперше на матеріалі текстів німецьких романтичних казок визначено лінгвістичні засоби реалізації образу автора в літературній казці. Комплексний підхід до проблеми вивчення лінгвістичних засобів реалізації образу автора дозволив по-новому розглянути й осмислити різноманітні засоби його реалізації в комунікативно-прагматичному плані з урахуванням досягнень різних напрямів сучасного мовознавства та деяких інших галузей філологічної науки. Звернення до категорії образу автора такого типу тексту дозволило виділити основні закономірності його можливостей текстотворення у цілому тексті залежно від умов комунікації такого типу текстів, а також визначити найважливішу роль цієї категорії в координації читацького сприйняття тексту. Доведено, що головна функція категорії образу автора з позицій адресації та реценції полягає в координуванні читацького сприйняття тексту як цілого та здійснюється системою прямих і непрямих комунікативно-прагматичних авторських інтенцій.

Ключові слова: вірш, літературна казка, віршований текст, дискурс, казка, образ.

Постановка проблеми. Дискурси з віршованою ритмічною організацією зустрічаються саме в текстах не казкових художніх творів. Вони пов'язані з емоційно-поетичною функцією надання піднесеності та «незвичайності» прозовому тексту. Ефект чергування вірша і прози нечасто ставав об'єктом уваги дослідників. Термін «образ автора» належить В. В. Виноградову і запозичений лінгвістикою тексту з його робіт зі стилістики художньої мови. Актуальність дослідження визначається тим, що образ автора – це концептуальний центр художнього тексту. У різних типах текстів він реалізується по-різному, тому актуальним є вивчення лінгвістичних засобів його реалізації на матеріалі різних типів текстів. У мовностилістичних характеристиках деяких із них це питання вже порушувалося, але спеціальних робіт мало, а на матеріалі німецької літературної казки вони ще не проводилися. Німецька літературна казка – специфічний тип тексту, тому вивчення лінгвістичної реалізації образу автора на цьому матеріалі є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цей термін протягом останніх десятиліть привертав

увагу дослідників, зокрема таких як В. Б. Катаєв, М. В. Буковська, Н. А. Ніколіна, Н. К. Бонецька та ін. Образ автора вивчався переважно стилістично. Розвивалися і поглиблювалися ідеї, висловлені В. В. Виноградовим, а також думки М. М. Бахтіна про «діалогічні» відносини автора та героя художнього твору. Лінгвістика тексту, інтеграційна галузь сучасного мовознавства, також вивчає цю категорію, що розкриває «текст як єдине змістовне, комунікативне, структурне ціле».

Мета дослідження є вивчення комплексу лінгвістичних засобів, які, функціонуючи в текстах німецьких романтичних літературних казок, прямо (експліцитно) або побічно (імпліцитно) реалізують у них образ автора, а також визначення ступеня та способів їх участі у прагматичному, семантичному й архітектонічному структуруванні текстів досліджуваного типу.

Виклад основного матеріалу. Для архітектоники текстів більшості проаналізованих народних і літературних казок характерним є включення у цілий прозовий текст окремих дискурсів, що мають виражену ритмічну і графічну організацію

вірша. Важливим описом авторського образу в текстах літературних казок є віршована організація мови автора та мови персонажа, яка виражається у текстах графічно.

Випадки включення вірша у прозові тексти німецьких літературних казок не є цитуванням вірша, коли він включається у текст уже в «готовому» вигляді, тобто коли процес створення вірша передуює процесу створення цього твору, а саме прозового тексту. Одна з найважливіших функцій вірша у прямій мові персонажів – маркування фантастичного хронотопу та заява про належність персонажа до цього хронотопу.

Часто персонажі народних казок за своєю природою нефантастичні та заявляють про своє право на вхід або вихід із зони впливу фантастичного хронотопу віршем, який за функцією аналогічний іншому фольклорному жанру – заклинанню, замовляння [11].

Вірш функціонує також у текстах літературних казок. У композиційному дискурсі уривку з тексту казки В. Гауфа «Das kalte Herz» («Холодне серце») детально описана комунікативна ситуація введення вірша у прозовий текст. Вірш виконує роль коду у встановленні контакту нефантастичного персонажа з персонажем фантастичним. Віршована організація мови та проголошення всього дискурсу контекстуального магічного звернення – перша необхідна умова появи лісового духа: «Ja, wenn er (Peter) recht nachsann, konnte er beinahe noch des Versleins erinnern, das man am Tannenbühl in der Mitte des Waldes sprechen musste, wenn es (das Glasmännlein) erscheinen sollte. Es fing an: Schatzhauser im grünen Tannenwald, Bist schon viel hundert Jahre alt, Dir gehört all Land, wo Tannen stehn <...> Aber er mochte sein Gedächtnis anstrengen, wie er wollte, weiter konnte er sich keines Verses mehr entsinne» [4, с. 268]. «Так, гарненько подумавши, Петер зміг відновити в пам'яті майже весь віршик, який треба було вимовити на Ялиновому Бугрі, в самому серці лісу, щоб Чоловічок з'явився. Віршик цей починався словами: Хранитель Скарбу в лісі густому! Серед ялин зелених таїться твій будинок. До тебе з надією завжди волав <...>».

Перша спроба контакту героя з духом виявилася невдалою, оскільки віршований текст не був відтворений цілком. Дух з'явився герою в образі напівбілки-напівлюдини та не вступив із ним у мовний контакт. Вночі дух являється герою уві сні та дає йому вказівки, необхідні для успішного контакту: «<...> und eine zarte Stimme flüsterte: Dummer Kohlen-Peter, dummer Peter Munk, kannst kein Sprüchlein reimen auf „stehen“ und bist doch am

Sonntag geboren Schlag zwölf Uhr, Reime, dummer Peter, reime!» [4, с. 276]. «<...> І ніжний голосок прошепотів: «Дурний Петер-вугляр, дурний Петер Мунк, не можеш знайти риму на «волав», а ще народився в неділю, рівно опівдні. Шукай, дурний Петер, шукай риму!».

Контакт успішно відбувся після того, як Петер за римою відновив віршований текст повністю і відтворив його як ціле: «Er (Peter) machte wieder wie gestern seine Verbeugungen gegen das unsichtbare Glasmännlein und hub dann an: „Schatzhauser im grünen Tannenwald, Bist schon viel hundert Jahre alt, Dir gehört all Land, wo Tannen stehn. Lässt dich nur den Sonntagkindern sehn“. „Hast's zwar nicht ganz getroffen, aber weil du es bist, Kohlenmunk-Peter, so soil es so hingehen“, sprach eine zarte, feine Stimme neben ihm. Erstaunt sah er sich um, und unter einer scheinen Tanne sass ein kleines, altes Männlein...» [4, с. 280]. «Він (Петер) почав, як вчора, важити поклони Скляному Чоловічку, а потім вимовив: «Хранитель Скарбу в лісі густому! Серед ялин зелених таїться твій будинок. До тебе з надією завжди волав, Хто в неділю світ побачив. – Хоч ти і не зовсім вгадав, Петер-гірник, але тобі я здамся, так вже й бути, – промовив тонкий, ніжний голосок поблизу нього. Він із подивом озирнувся: під красивою ялиною сидів маленький дідок...».

Вірш-заклинання для виклику духа, тобто для вступу в комунікативний контакт із ним – це розгорнуте фразове звернення. За змістом і формою воно повинно передавати готовність адресанта мовлення до передачі та сприйняття прагматики фантастичного вимислу. Адресант у цьому зверненні реалізує комплекс властивих для звернення функцій: номінації, характеристичності й адресації [10, с. 118]. Номінація оказіональним ім'ям Glasmännlein, яке є особистим ім'ям фантастичного персонажа, тут не вживається відповідно до традицій магічного фольклору: за стародавніми уявленнями, пряме звернення може прогнівити духа. Замість нього вживається описове позначення, функція котрого – бути евфемізмом. Евфемістичною номінацією є складне слово Schatzhauser (Хранитель Скарбу), що вводиться у текст вірша у фразовому зверненні. Крім того, в поетичних текстах фразове звернення – поетичний евфемізм традиційно вживається для позначення «певного одиничного адресата» [10, с. 117]. Не тільки зміст, а й форма вірша у тексті казки стає маркером світу фантастики. Так, у цьому ж казковому тексті Петер уві сні чує ще один вірш: «<...> dann brummte es ihm (Peter) ins linke Ohr: „In Holland gib't s Gold, Können's haben, wenn ihr

wollt, Um geringen Sold, Gold, Gold“» [4, с. 276]. «Хтось проджижчав йому в ліве вухо: По золото, по золото У Голландію пливи, Золото, золото, Сміливо бери!».

Цей вірш вперше з'являється у тексті як репрезентант образу злого чарівника, Міхеля-Голландця, і тієї просторово-часової підсистеми злих казкових сил, якою він керує. За манерою мови Міхеля-Голландця Петер встановлює його належність до фантастичного світу, чужого для нефантастичних персонажів, закони якого, в т. ч. і віршована мова, відрізняються від законів реального зображеного світу й організації мовлення, нормативної для хронотопу реальності.

Вірш є найдавнішою формою організації усної та письмової художньої мови [22, с. 738–743]. Рима та ритм вірша органічні для багатьох фольклорних жанрів. Вони сприяють фіксації форми жанрів магічного фольклору (замовлянь, заклинань), виробленню їхніх загальних місць [11, с. 279–280].

Вірш зустрічається в усіх казкових текстах В. Гауфа, у них є дискурси прямої мови персонажів, причетних до хронотопу фантастики. Питома вага віршованих дискурсів порівняно із часткою прозових дискурсів у загальній ритмічній структурі текстів літературних казок В. Гауфа дуже невелика. За цими показниками можна об'єктивно говорити про структуру художнього хронотопу цих текстів: про явне переважання у структурі художнього простору і часу образу, ізоморфного реального світу і нечасті перемикання хронотопу. Дані аналізу ритмічної структури текстів казок В. Гауфа підтверджують способи експліцитної реалізації образу автора. Графічна організація тексту, зоровий контраст віршових і прозових дискурсів є додатковим візуальним (експліцитним) маркером хронотопної структури текстів.

Фантастичні персонажі літературних казок можуть бути зовні стилізовані під представників реального світу й однаково успішно існувати як у реальному, так і у фантастичному хронотопі. Персонаж казки В. Гауфа «Der Affe als Mensch» («Людина-мавпа») за сюжетною функцією аналогічний фантастичним персонажам, в образі людини обертається у світських колах, а потім знову повертається у свій звичайний (зооморфний) стан. Зазвичай персонажі – представники фантастичного хронотопу в текстах казок В. Гауфа відзначені рисами, неможливими для представників реального світу, тобто фантастичними.

Персонажі літературних казок Е. Т. А. Гофмана репрезентують обидві мовні інтерпретації його

художнього хронотопу, і їхня фантастична природа не завжди може бути розпізнаною читачем за одним портретом-описом зовнішнього вигляду.

У тексті казки «Der goldne Topf» («Золотий горщик») перший фантастичний персонаж, який з'являється у тексті, номінований за зовнішньою ознакою родовими загальними іменами *das Weib*, *die Alte* (стара). У тексті немає прямих авторських інструкцій по сприйняттю його фантастичним або нефантастичним від природи. Персонаж ззовні, до зразка його прямої мови, нічим не відрізняється від інших представників художнього образу реального світу: «Am Himmelfahrtstage <...> rannte ein junger Mensch in Dresden durchs Schwarze Tor und geradezu in einen Korb mit Äpfeln und Kuchen hinein, die ein altes hässliches Weib teilbot <...> Auf das Zetergeschrei, das die Alte erhob, verliessen die Gevatterinnen ihre Kuchen – und Branntweintische » [17, с. 5]. «У день вознесіння <...> через Чорні ворота у Дрездені стрімко йшов молодий чоловік і якраз попав у кошик з яблуками та пиріжками, якими торгувала стара, потворна жінка. <...> На крики бабусі продавці залишили свої столи, за якими торгували пиріжками і горілкою».

У казці «Nussknacker und Mausekönig» («Лускунчик і мишачий король») фантастичний персонаж, відомий за попередніми дискурсами реального хронотопу як Herr Justizrat, Pate Drosselmeier (пан радник юстиції, хресний Дроссельмаєр), виявляє свою фантастичну природу, перетворившись на сову, сівши на настінний годинник і заговоривши віршем: «Marie blickte hin, da hatte die grosse vergoldete Eule, die darauf sass, ihre Flügel herabgesenkt, <...> Und stärker schnurrte es mit vernehmlichen Worten: „Uhr, Uhre, Uhre, Uhren, müsst alle nur leise schnurren, leise schnurren. – Mausekönig hat ja wohl ein feines Ohr – purrpurr – pum pum singt nur, singt ihm altes Liedlein vor – purr purr – pum pum schlag an Glocklein, schlag an, bald ist es um ihn getan!“» <...> Marie fing es anzugrauen, und entsetzt wär sie beinahe davongelaufen, als sie Pate Drosselmeier erblickte, der start der Eule auf der Wanduhr saß» [17, с. 112]. «Марі глянула туди: велика позолочена сова, що сиділа на годиннику, звисила крила <...> А годинник хрипів голосніше і Марі виразно розчула: – Тік-і-так, тік-і-так! Чи не хрипить голосно так! Чує все король мишачий Трик-і-трак, бум-бум! Ну, годинник, наспів старовинний! Трик-і-трак, бум-бум! Ну, пробий, пробий дзвінок: королю підходить строк!».

Наведені зразки віршованої мови є сигналами зміни хронотопу. Фантастичні події (знайомство студента Ансельма з казковою дівчиною –

золотистою змійкою Серпентиною; поява в будинку радника медицини Штальбаума представників казкових держав ляльок і мишей) починаються в дискурсах, котрі йдуть безпосередньо після них. В авторській мові, в якій вводяться в текст зразки прямої мови фантастичних персонажів, є експліцитні лексичні показники – нефантастичний персонажі. Це, наприклад, емотивні дієслова, що позначають внутрішню діяльність людини: *entsetzen* (Part.II), *grauen*, *verwundern* [1, с. 128].

Дискурси, які мають віршовану організацію, беруть участь у словотворі всіх казок Е. Т. А. Гофмана. У деяких із них вони є майже в кожному розділі. Для функціонування вірша в текстах казок Е. Т. А. Гофмана характерним є здійснення двох різноспрямованих тенденцій. З одного боку, вірш грає безумовно важливу роль у текстотворенні, з іншого – спостерігається його стилізація під зразки прозової мови: невпорядкованість метра і графічна невиділеність у цілому тексті. Вірш є інтенсивним вираженням комунікативної авторської інтенції з орієнтації читача у хронотопній структурі тексту, водночас завдання читачького декодування авторських інтенцій, виражених віршовими формами дискурсів, ускладнене метричною та графічною невиділеністю вірша у цілому тексті з його графікою прози.

У казкових текстах Е. Т. А. Гофмана знайдений своєрідний ритмічно-графічний засіб реалізації образу автора. У цьому способі оформлення вірша у прозовому цілому тексті відображені обидві важливі сторони авторських інтенцій: розмежувати хронотоп реальності та фантастики і зблизити їх чи полегшити читачеві сприйняття структури тексту (змістової та формальної) або ж ускладнити його. Ці тенденції графічно виражені, з одного боку, відсутністю традиційного короткого рядка вірша (зближення хронотопів), а з іншого – використанням знака тире із невластивою йому, нетрадиційною функцією «поділу вірша <...> на подібні ряди» [9, с. 151]. Знак тире у нетрадиційному вживанні для реалізації важливої текстової функції стає графостилістичним засобом маркування явищ, які

органічно входять у систему мови [20, с. 115–118]. В основу авторського вживання тире покладена його графічна функція позначення мовних пауз. Таким чином, віршовим дискурсам казок Е. Т. А. Гофмана, які не мають традиційного графічного поділу на вірші, деякою мірою притаманний авторський розподіл на ряди, уподібнені один одному за ритмічною та метричною організацією.

Висновки і пропозиції. Індивідуальний стиль кожного учасника зумовлює деякі природні відмінності функціонування вірша в текстах цього типу, а саме відмінності деяких його вторинних функцій. Для текстів В. Гауфа характерною формою ритмічної організації цілого тексту є епізодичні, не обов'язково представлені в кожному тексті, включення віршованих дискурсів малого обсягу, традиційної силабо-тонічної організації. У текстах казок Е. Т. А. Гофмана віршованих дискурсів значно більше. Вони виконують генеральну для цього типу тексту функцію маркування фантастичного хронотопу, виражаючи авторський прагматичний сигнал зміни хронотопних дискурсів. Вірш є принципом ритмічного контрасту розмежування мовних планів автора та персонажів.

Аналіз наукової літератури, присвяченої дослідженню категорії образу автора, дозволив визначити закономірність її транспонування зі стилістики літературознавства, естетики в сучасну лінгвістику тексту. Функціональний підхід до тексту, розроблений у лінгвістиці тексту, дозволяє розглянути категорію образу автора, визнану вершинною в системі текстових категорій, із позицій адресації та рецепції художнього тексту і визначити комунікативно-прагматичні механізми її участі в текстотворенні та конкретні лінгвістичні засоби її реалізації. Лінгвістичні засоби реалізації образу автора в тексті служать прагматичними сигналами, які сприймаються читачем. Комунікативно-функціональний підхід до вивчення категорії образу автора виявляє її вершинне положення як координуючого центру текстотворення, а також тісний зв'язок з іншими концептуальними категоріями художнього тексту, насамперед хронотопом (простором і часом).

Список літератури:

1. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл. Москва : Наука, 1976. Арутюнова Н. Д. Лингвистические проблемы референции. *Новое в зарубежной лингвистике* : сборник статей / общ. ред. Н. Д. Арутюновой. Москва : Радуга, 1982. Вып. 13. С. 5–41.
2. Бахтин М. М. Автор и герой в эстетической деятельности. *Эстетика словесного творчества*. Москва : Искусство, 1979. С. 7–181.
3. Виноградов В. В. О языке художественной прозы : Избранные труды / послеслов. А. П. Чудакова ; Коммент. Е. В. Душечкиной и др. Москва : Наука, 1980.
4. Гауфф В. Сказки. Москва, 1977.
5. Гауфф В. Сказки. Москва : Алгоритм, 1999.

6. Гауфф В. Сказки. Москва : Художественная литература, 1988.
7. Гончарова Е. А. Пути лингвостилистического выражения категорий автора – персонажа в художественном тексте. Томск : Изд-во Томск, ун-та, 1984.
8. Гофман Э. Т. А. Золотой горшок и другие истории. Москва : Детская литература, 1983.
9. Гучинская Н. О. Заметки о ритме Манновской прозы. *Языковой стиль Томаса Манна* : сборник научных трудов. Ч. 1 / отв. ред. Т. И. Сильман. Ленинград : Изд-во ЛГПИ им. А. И. Герцена, 1973. С. 151–190.
10. Ковтунова И. И. Поэтический синтаксис. Москва : Наука, 1986.
11. Познанский Н. Заговоры. Опыт исследования происхождения и развития заговорных формул. *Зап. ист.-филол. ф-та Петроград, ун-та*. Петроград, 1917. Ч. 86.
12. Пропп В.Я. Исторические корни волшебной сказки. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1986.
13. Сильман Т. И. Заметки о лирике. Ленинград : Сов. писатель, 1977.
14. Сказки немецких писателей / сост. А. К. Славинская. Ленинград : Лениздат, 1989.
15. *Der goldene Rehbock. Märchen von Ludwig Bechstein*. Berlin und Weimar: Aufbau-Verl., 1979.
16. *Hauff's Werke in zwei Bänden. 2. Bd. : Märchen*. Berlin und Weimar : Aufbau-Verl., 1979.
17. Hoffmann E. T. A. Märchen. Leipzig : Verl. Reclam, 1973.
18. Hoffmann E. T. A. *Prinzessin Brambilla : Werke in 4 Bd*. Frankfurt am Main: Insel-Verl., 1967. Bd. 3. S. 5–127.
19. Kahlo G. Die Wahrheit des Märchens. Halle/Saale : Niemeyer-Verl., 1954.
20. Kiesel E. Graphostilistische Mittel im Wortkunstwerk. *Linguistische Studien*. 1978. Reihe A. H. 50. S. 115–142.
21. *Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm*. Berlin : Kinderverl., 1962.
22. Schmidt S. J. Alltagssprache und Gedichtssprache. *Poetica. Zeitschrift für Sprach- und Literaturwissenschaft*. 1978. Bd. 2. H. 3. S. 285–304.

Syvyk O. A. THE IMAGE OF THE AUTHOR IN THE FAIRY TALES

BY W. HAUFF AND E. T. A. HOFFMANN

The article is devoted to the study of the author's image in fairy tales by W. Hauff and E. T. A. Hoffmann. The research work was based on the category of the author's image from the standpoint of addressing and reception of the literary text and identifies the communicative-pragmatic mechanisms of its participation in text formation, thanks to specific linguistic means. The functional real means of transmission to the author's insight to the texts are studied. The structure of the most typical indirect (implicit) characteristics of the author's image for the texts of romantic literary tales is presented. The linguistic description of texts of literary fairy tales on the basis of a contextual method, a method of comparison, the lexicographic analysis, a method of symptomatic calculations, a method of actual division and the component analysis is carried out. When processing all the text material, a complex technique was used, which includes elements of literary analysis. For the first time on the material of texts of German romantic fairy tales linguistic means of realization of the image of the author in a literary fairy tale are defined. A comprehensive approach to the problem of studying the linguistic means of realization of the author's image allowed to reconsider and comprehend the multilevel means of its realization in communicative-pragmatic terms, taking into account the achievements of various areas of modern linguistics and other branches of philological science. Addressing the category of the image of the author of this type of text allowed to identify the main patterns of its possibilities of text formation in the whole text depending on the conditions of communication of this type of text, as well as to determine the crucial role of this category. It is proved that the main function of the category of the author's image from the standpoint of addressing and reception is to coordinate the reader's perception of the text as a whole and is carried out by a system of direct and indirect communicative-pragmatic authorial intentions.

Key words: poem, literary tale, poetic text, discourse, tale, image.